

Андрій НЕПОМНЯЩИЙ (Сімферополь)

**ПУТЕШЕСТВЕННЫЯ ЗАПИСКИ ВАСИЛЬЯ ЗУЕВА
ОТ С. ПЕТЕРБУРГА ДО ХЕРСОНА В 1781 И 1782 ГОДУ /
В. Ф. ЗУЕВ; ПОДГ., ВСТУП СТ., КОММ. М. Э. КАВУНА;
ИН-Т УКР. АРХЕОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ
ИМ. М. С. ГРУШЕВСКОГО НАН УКРАИНЫ. –
ДНЕПРОПЕТРОВСК: ГЕРДА, 2011. – 420 с.; ил. –
(EDITIO PRINCEPS)**

Дніпропетровські колеги знову порадували наукову громадськість виданням змістовного різнопланового джерела щодо минулого України останньої третини XVIII ст., історії науки. Світло побачило унікальне видання видатного російського вченого і просвітителя другої половини XVIII ст., академіка Санкт-Петербурзької Академії наук Василя Федоровича Зуєва, присвячене описові результатів його наукової експедиції 1781 р. від Санкт-Петербурга через Москву на територію Північного Причорномор'я.

Вступну статтю до видання – “Академик Василий Зуев и его «Путешественныя записки» в контексте культурной географии Северного Причерноморья эпохи Просвещения” написав знаний фахівець-археограф й дослідник історії Катеринославщини–Дніпропетровщини, кандидат історичних наук Максим Едуардович Кавун. Питання про перевидання у повному обсязі “Путешественных записок” В. Ф. Зуєва назріло досить давно. У рецензованому виданні текст відтворюється репринтним способом. Основою послужив примірник, що зберігається в науковій бібліотеці Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Ілюстрації відтворені за примірниками, що зберігаються в Державній публічній історичній бібліотеці Росії (Москва) і Запорізькому обласному краєзнавчому музеї (Запоріжжя). Видання супроводжується обширними коментарями, підготовленими М. Е. Кавуном, де наведено інформацію про окремі населені пункти, об'єкти і персоналії, згадані в тексті книги В. Ф. Зуєва, які вдалося чітко ідентифікувати.

“Вчена подорож” В. Ф. Зуєва із Санкт-Петербурга на територію Північного Причорномор'я, здійснена у 1781–1782 рр., є одним з найважливіших етапів вивчення цих територій наприкінці XVIII ст. Результати цієї наукової екскурсії були опубліковані лише в 1787 р. у вигляді книги “Путешественныя записки Василья Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году”. Продовження так і не вийшло в світ. Були видані лише декілька статей в

періодичних виданнях Академії наук – “Месяцесловах”. “Путешественныя записки” В. Ф. Зуєва стали важливим кроком у процесі накопичення російською наукою і суспільною думкою знань про маловивчені території Північного Причорномор’я, а також у подальшому дослідженні багатьох інших регіонів, описаних Зуєвим (від Москви до Кременчука). Окрім наукового значення цієї праці, слід зазначити її безперечно історико-культурологічну цінність. Образи місцевостей і різні оцінки, які надав Зуєв у своїй роботі, згодом тиражувалися в багатьох краєзнавчих і регіонаознавчих роботах (особливо це стосується Південної України). Також слід узяти до уваги, що робота Зуєва однією з перших знайомила “освіченого” читача Російської імперії та інших європейських країн з реаліями життя південних губерній Російської імперії та Північного Причорномор’я.

Можна цілком погодитися з висновком М. Е. Кавуна, що причини організації експедиції В. Ф. Зуєва і публікації “Путешественных записок” потрібно розглядати в найширшому контексті інтелектуальної історії Східної Європи кінця XVIII ст. У мотивах “вченої подорожі” В. Ф. Зуєва тісно переплелися науково-дослідні і державно-політичні чинники.

Друга половина XVIII ст. стала розквітом епохи енциклопедизму в європейській науці, що відповідало культурним принципам епохи Просвітництва. Серед більшості вчених у цей період зміцніла думка про необхідність комплексного нагромадження і систематизації знань з різних галузей науки. Не залишилася осторонь цих процесів і Російська імперія, де відбувалися кардинальні трансформації в ментально-культурній і економічній сферах.

У дослідженні В. Ф. Зуєва репрезентовано докладні описи губернських (намісницьких) центрів – Калуги, Тули, Орла, Курська, Харкова, Кременчука, центрів повітів – Мценська, Білгорода, Полтави та інших міст, які він відвідав особисто. У кожному губернському центрі академік, очевидно, отримував зведення про стан намісництва, його адміністративно-територіальний поділ, чисельність і структуру населення, географію та економіку. У тексті “Путешественных записок” це відображено таким чином: після опису кожного губернського центру слідує досить сухий звіт про конкретне намісництво з докладною характеристикою його структури. Ці фрагменти тексту, мабуть, є частиною описів різних намісництв, явно отриманих від місцевих органів управління.

Слід визнати обґрунтованою думку М. Е. Кавуна, що описи губернських і повітових міст, особисто відвіданих Василем Зуєвим, вирізняються суперечливістю з погляду репрезентативності. З одного боку – вони інформативні за рахунок опису географії розташування міст, їхньої історії, містобудівної структури, основних об’єктів, особливостей промислово-економічного розвитку. Як правило, вони містять відомості етнографічного характеру, також зафіксовано окремих видатних осіб. З іншого боку – відчувається, що автор не сформував єдиного підходу до опису міст, внаслідок чого описи позначені структурною неузгодженістю, фрагментарністю відомостей по

окремих галузях. Навпаки, в деяких випадках певні об'єкти виділені спеціально.

Особливо вирізняються своєю інформативністю етнографічні вставки в тексті книги: описи циган, духоборів і малоросів (українців). Василь Зуєв склав і вмістив у тексті короткий словник мови циган. Він відзначив характерні риси вірування і побуту духоборів. Значне місце в тексті книги приділене побуту і культурі населення Лівобережної і Південної України, зокрема – запорозьких козаків.

Як слушно зауважив М. Е. Кавун, “Путешественныя записки” В. Ф. Зуєва містять у собі декілька пластів інформації, де, разом із географічно-статистичним описом відвіданих місцевостей, можна “прочитати” певні культурні образи територій, які частково ретрансльовані дослідником, частково сконструйовані ним самим, можливо, навіть підсвідомим шляхом. Сказане особливо стосується територій на південь від Білгорода, які порівняно недавно (на час подорожі В. Ф. Зуєва) увійшли до складу Російської держави, і особливо територій на південь від Кременчука, де В. Ф. Зуєв опинився в числі найперших представників російської інтелектуальної еліти, що “відкрили” у своїх текстах і “нанесли” ці території на інтелектуальну карту Східної Європи епохи Просвітництва. На наш погляд, запропонований спосіб прочитання текстів Зуєва й, у першу чергу, “Путешественных записок” дає можливість істотно розширити інтелектуальний горизонт аналізу дослідницьких і культурно-інтелектуальних практик другої половини XVIII ст.

Заслуговує на увагу висновок М. Е. Кавуна, що, на жаль, рецепція особи В. Ф. Зуєва і результатів його діяльності в регіональній історіографії Південної України досі реалізується переважно в позитивістському ключі. У низці сучасних студій південна частина експедиції В. Ф. Зуєва, виходячи з фрагментарності опублікованих результатів, розглядається з позицій протиставлення еталону програми наукової експедиції і результату виконання цієї програми В. Ф. Зуєвим. Акцент, як правило, робиться на елементах “неоригінальності” в тексті “Путешественных записок”, на фрагментарності та нерівномірності подачі матеріалу в останній частині книги В. Ф. Зуєва (присвяченій території від Кременчука до Херсона). Спроби пояснити поверховість викладу, а також категоричність деяких оціночних суджень В. Ф. Зуєва, що стосуються південного регіону, передусім через його слідування імперським ідеологічним настановам, заслуговують на увагу. Проте вони акцентують на спірних питаннях, зовсім не враховуючи культурно-ментальний контекст і особливо ментальну географію епохи Просвітництва, культурні образи територій, які здійснювали безперечний вплив як на особу В. Ф. Зуєва, так і на його дослідницьку діяльність.

Сучасні дослідники завдяки подвижництву дніпропетровських колег зможуть без перешкод користуватися текстом “Путешественных записок” В. Ф. Зуєва та грамотним вичерпним науковим коментарем до нього й поновому побачити значний масив історико-красознавчої інформації щодо декількох регіонів України.